

بحران نفت در ایران (از ملی‌گرایی تا کودتا) - مقدمه

یرواند آبراهامیان

ترجمه جواد کریمی

تاریخ در باب مجادلات است. - کریستوفر هیل^۱

چاپ جدید اسناد سوخته^۲ بر اینکه ایالات متحده در سیاست داخلی ایران از همان آوان بحران نفت چگونه مداخله کرده، پرتو فوق العاده ای افکنده است - مداخله ای که مورخان و شاهدان آگاه سابقاً نادیده اش گرفته بودند. مقایسه ای دم دستی میان نسخه 2017 روابط خارجی ایالات متحده، 54-1952، جلد 10، ایران، 54-1951 با نسخه 1989 با همان عنوان، نشان می‌دهد دقیقاً به دلیل اینکه وزارت امور خارجه ایالات متحده تمایلی به تصدیق چنین مداخله شدیدی نداشت، این اسناد برای مدت زمانی طولانی ارائه نشدند.^۳ نسخه 2017 حاکی از آن است که نسخه 1989 دو عبارت کوتاه، اما مهم، را حذف و سانسور کرده بود که به یکی از اسناد مفصل شورای امنیت ملی به سال 1951 تعلق داشت. این دو عبارت کوتاه عبارت اند از: ایالات متحده " در ایران عملیات سیاسی ویژه‌ای را هدایت می‌کند"؛ و ایالات متحده "هماهنگی لازم جهت پشتیبانی امریکایی- بریتانیایی از مهره‌های همسو با غرب را به عمل می‌آورد." ^۴ همینطور، نسخه قبلی گزارش داده بود که فاستر دالس^۵، وزیر امور خارجه، فوراً پس از به انجام رسیدن کودتا 1953، از " . . ." فراوان تشکر کرد. نسخه جدید با واژه‌های "سیا، دولت، و قفا [عملیات امور خارجی]^۶ جای خالی را پر کرده است." ^۸ کارکرد عمده قفا تزریق پول داخل عملیات مخفی سیا بود. به این ترتیب، مجلد جدید در خصوص تظاهر به عدم مداخله دیپلمات‌های امریکایی در امور داخلی کشور محل اقامت خود احتیاط کمتری به خرج می‌دهند.

¹ Christopher Hill

² سندی که از حالت محرمانه خارج می‌شود. (م)

³ State Department, Foreign Relations of the United States, 1952-54, Vol. X, Iran, 1951-54 (ed. William Slany) (Washington, DC: US Government Printing Office, 1989), 1-1092; State Department, Foreign Relations of the United States, 1952-54, Iran, 1951-54 (ed. William Van Hook) (Washington, DC: US Government Printing House, 2017), 1-970.

⁴ NSC, 27 June 1951, FRUS (1989), 75. Compare it with FRUS (2017), 109.

⁵ Foster Dulls

⁶ The Secretary of State

⁷ Foreign Affairs Operations

⁸ NSC, Memo of Meeting (27 August 1953), FRUS (1989), 773. Compare it with FRUS (2017), 720. The document gives no precise definition for FOA. It could be a variation of OPC (Office of Policy Coordination) - a bland name for secret operations including assassinations, bribery, rumormongering, and financing noncommunist front organizations. See Tim Weiner, Legacy of Ashes: The History of the CIA (New York: Random House, 2008), 33.

مجلد قبلی، گرچه 1000 صفحه بود، به خودی خود در خصوص کودتا چیزی برای گفتن نداشت، و در خصوص بحران اوج گرفته در بیست و هشت ماه قبل کودتا نیز به نحو قابل توجهی فقیر بود. به سختی می شد باور کرد سفارت در تهران، خاصه در آن روزها و هفته های بحرانی، با واشنگتون در ارتباط نبوده باشد. جای شگفتی نیست، هنگامی که نسخه قبلی برای اولین بار منتشر شد، انجمن تاریخی آمریکا⁹ داد و بیدادش به هوا رفت و برخی اعضای برجسته آن، مجلد مذکور را به عنوان "کلاهبرداری" محض رد کردند. متعاقباً، کنگره¹⁰ قانون روابط خارجی¹¹ را گذراند که به حکومت اجازه می داد پس از گذشت سی سال تمامی اسنادی – نه فقط اسناد وزارت خارجه – را منتشر کند که با سیاست خارجی آمریکا¹² متناسب باشد.¹³ این سی سال سریعاً به بیست و پنج سال کاهش یافت. وزارت خارجه در سال 1996 اعلام کرد که نسخه جدید مجلد ایران، سال های 4-1951، به زودی منتشر خواهد شد.¹⁴ پس از یک سری تأخیر و اقدام نمایشی، در اواخر 2017 ناگهان از مجلد موعود رونمایی شد.

ویراستار، در نسبت با ویراست پیشین، مجلد جدید را به عنوان "ضمیمه ای بازنگرانه" توصیف می کند و مدعی است، در خصوص نقش میانجی گرانه ایالات متحده در خصوص نزاع میان ایران و بریتانیا گزارش کاملاً دقیق و قابل اعتنایی ارائه می کند. بعلاوه مدعی است، ویراست جدید، تمامیت بحران را قویاً در "بافتار جنگ سرد" درونی می سازد. به عبارتی، آمریکا در خصوص بحران نفت ابتدائاً نقش کارگزاری شریف را به خود گرفت؛ سپس مشخص شد آمریکا – از سوی حزب توده¹⁵ و اتحاد شوروی – نگران خطر کمونیسم است. محتویات همیشه مثبت مدعیات نیستند. ویراستار، به نحوی گذرا، تصدیق می کند مجلد جدید هنوز جلوی ده سند کامل را گرفته است، یک یا چند پاراگراف را از سی و هشتای دیگر بریده و جدا کرده، و در هشتاد و دوتای دیگر برش های کوچکی ایجاد کرده است. او می افزاید ظاهراً تلگراف های زیادی که در خصوص "عملیات مخفی" 1953 و متعلق به سیا بود طی "جابجایی های معمول اداری" در سال های 2-1961 "معدوم شده است". سیا خود

⁹ American Historical Association

¹⁰ Congress

¹¹ Foreign Relations Statute

¹² American Foreign Policy

¹³ Historical Advisory Committee to the State Department, "Report of the Committee," Perspectives, September 2012.

¹⁴ Warren Kimball, "Classified!" Perspectives, February 1997, 9–10, 22–4; Stephen Weissman, "Censoring American Diplomatic History," Perspectives, September 2011, 48–9; Weissman, "Why Is US Withholding Documents . . . ?" Christian Science Monitor, 25 March 2011; Richard Immerman (Chair), "Report on Diplomatic Documentation," Perspectives, January 2013. See also National Security Archive, "Have the British Been Meddling with the FRUS Retrospective Volume?" www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB435/; and "CIA Stalling State Department Histories," www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB52/.

¹⁵ Tudeh Party

تصدیق می کند تلگراف هایی که نه سال عمر داشت و "بی اهمیت" به نظر می رسید را جهت "خانه تکانی" و "باز کردن جا" منهدم کرده است.^{۱۶}

رونمایی منابعی جدید در خصوص روابط ایالات متحده با حکومت مصدق دانش ما را در سال های اخیر غنی تر کرده است. نخست اینکه، سیا – شاید به دلیل تصویب قانون آزادی اطلاعات – جهت انتشار شمار زیادی از تلگراف ها، گزارش ها و یادداشت های مرتبط در فضای مطالعه الکترونیک^{۱۷} خود تحت فشار قرار گرفته است.^{۱۸} منابع اینترنتی مذکور به آسانی در دسترس اند. دوم اینکه، آرشیو امنیت ملی واشنگتن^{۱۹} در خصوص واداشتن سیا به سوزاندن (از محرمانگی خارج کردن) دو مطالعه عمیق – نبرد برای ایران و زنده باد شاه! سیا و سقوط نخست وزیر ایران محمد مصدق، آگست 1953 – کار حضرت فیل را انجام داده است.^{۲۰} زنده باد یعنی 'Long Live'.

سوم اینکه، دسترسی اینترنتی آسانی به منابع مهم ایرانی، مخصوصاً در مورد مجلس و سنای پر جوش و خروش آن دوره – مجلس عوام و مجلس سنای پارلمان آن کشور – وجود دارد. همچنین دسترسی اینترنتی آماده و سریعی به روزنامه اطلاعات وجود دارد – اطلاعات روزنامه ای بود که در آن سال ها کاربرد "روزنامه ملی" را داشت. نه تنها در خصوص رخداد های سیاسی بی طرفانه و واقعی گزارش می داد، بلکه ستون بی نام و نشانی، تحت عنوان وقایع روز داشت و نویسنده اش خبرنگاری بود که هر روز صبح مصدق را ملاقات می کرد و دیدگاه های او را به نظر خوانندگان می رساند.^{۲۱} سناتور عالی رتبه ای در آن زمان – که اتفاقاً مورخ برجسته ای بود – مطالعه روزنامه اطلاعات را برای هر شخصی که به سیاست داخلی و خارجی علاقه مند بود حیاتی می دانست.^{۲۲} او هر روز موقع صرف ناهار و شام زیر و زبر روزنامه را می خواند. ناگفته نماند، ایران در طول این ماه ها نشر زنده و پویایی داشت که اغلب گروه های سیاسی در آن فضا روزنامه های خود را منتشر می کردند و بر اهمیت "دولت چهارم" تأکید می ورزیدند.

¹⁶ Scott Koch, "Zendeabad Shah!": The CIA and the Fall of the Iranian Prime Minister Mohammed Mossadeq, August 1953 (Washington, DC: CIA History Staff, 1963) (declassified in 2018), 1–93, iv.

¹⁷ Electronic Reading Room

¹⁸ The CIA posted them on www.cia.gov/library/readingroom/search/site/iran%201951-79.

¹⁹ International Security Archive in Washington

²⁰ Koch, "Zendeabad Shah!": The CIA and the Fall of the Iranian Prime Minister Mohammed Mossadeq, August 1953; and CIA History Staff, The Battle for Iran (Washington, DC: Near East Division, n.d.).

²¹ Anonymous (Ahmad Shahidi), "Dar Mohafel-e Tehran" (Day's Events), Ettela'at, 21 March–18 August 1953.

²² Mehdi Malekzadeh, Muzakerat-e Majles-e Sena (Senate Debates) (Tehran: Majles Publishing House, 1951), 1st Senate, 11 May 1951.

دست آخر، گزارش ویلبر که گزارشی معروف است^{۲۳} - و در سال 2000 به درون نیویورک تایمز درز کرد - در خصوص مکانیسم های بکارگیری شده در کودتای نهایی 1953، مطالعه ای واقع گرایانه و عمیق ارائه می کند. دکتر دونالد ویلبر، یکی از طراحان کودتا بود، که خود سیا بکارش گرفت تا گزارش مذکور را پس از وقوع کودتا بی درنگ به رشته تحریر در آورد. این گزارش منبع دست اول و قابل اتکایی است. با وجود اینکه صرفاً برای استفاده داخلی طراحی شده بود، نمی توان آن را به عنوان یک پروپاگاندای ساده رد کرد؛ گرچه حاوی میزانی خود-تبلیغگری و خود-سانسوری است. چون به عنوان کتاب راهنمای عملی کودتا های آینده سیا طراحی شده بود، کماکان جهت بررسی سقوط مصدق بهترین منبع است.^{۲۴}

درواقع، گزارش ویلبر چنان کامل است که دانشگاهی های مشتاق اطلاعات تازه کودتای حقیقی، سریعاً مجلد جدید روابط خارجی ایالات متحده FRUS را کنار گذاشتند زیرا تصور می کردند این کتاب هرکجا فاقد افشاگری باشد، ارزشی ندارد.^{۲۵} اندرو باسوویچ^{۲۶} مورخ برجسته سیاست خارجی آمریکا، معتقد بود این کتاب قطور "بسان کتاب آفرینش است و درحالی که فراز حوا و ابلیس را از قلم انداخته باشد بهشت عدن را روایت می کند."^{۲۷} ملکم برن^{۲۸} در خصوص آرشیو امنیت ملی اعلام کرد "خبر مهم در مورد مجلد مورد انتظار این بود که شامل هیچ چیز تازه ای در خصوص کودتا نیست."^{۲۹} این متخصصان امریکایی، علی رغم ولع اطلاعات تازه در خصوص خود کودتا، از معدن طلائی غفلت کرده اند که مجلد جدید در خصوص ایران فراهم می آورد - مخصوصاً درباره مداخله آمریکا در سیاست داخلی ایرانی ها. هدف اصلی کتاب حاضر ارزیابی این اطلاعات جدید است.

کتاب حاضر شامل پنج جستار است که هر هرکدام در قالب یک فصل ارائه می شود. فصل اول مداخله ایالات متحده در ایران را در خلال سال های 2-1951 - دوره پیش از کودتا - مورد کاوش قرار می دهد. اسناد جدید برای اولین بار نشان می دهند که ایالات متحده - درحالی که بلوای ماه ژوئیه را به راه می انداخت - تقلاً هایش جهت جابجایی مصدق با قوام ناموفقی از آب در آمد. همچنین در فوریه 1953 موفق شد شاه را به ماندن در کشور وا دارد، و، از این طریق، به زعم شاه "سلطنت حفظ شد". جستار دوم برای پاسخ به این پرسش که آیا

²³ Wilber Report

²⁴ Donald Wilber, Overthrow of Premier Mossadeq of Iran, November 1952– August 1953 (Washington, DC: CIA Historical Division, 1954), 1–95, plus Appendices A–E. See <http://cryptome.org/cia-iran-all.htm>. This is the best source. A shorter version – with many names erased – was published as Regime Change in Iran: Overthrow of Premier Mossadeq of Iran (London: Russell Press, 2006).

²⁵ Mark Gasiorowki, "New Details on the 1953 Coup in Iran," [www.lobelog.com](http://www.lobelog.com/7/12/2017) /7/12/2017.

²⁶ Andrew Bacevich

²⁷ Andrew Bacevich, "A Prize from Fairyland," London Review of Books, 2 November 2017.

²⁸ Malcolm Byrne

²⁹ Roland Brown, "The 1953 Coup: What Secrets Remain?" [https://iranwire.com](https://iranwire.com/en/features/4169) /en/features/4169.

سیاست *ایالات متحده* بر پایه هراس از کمونیسم شکل گرفت یا نگرانی در خصوص "سرایت ملی سازی نفت"، اسناد جدید را مورد ارزیابی قرار می دهد. جستار سوم به تلاش های مختلفی می پردازد که برای براندازی مصدق از طریق ابزارهای پارلمانی اعمال شد. اسناد جدید، باز هم برای نخستین بار، حاکی از آن است که ایالات متحده شدیداً در انتخابات مجلس و از همین رو در سیاست مجلس مداخله می کرد. جستار چهارم مسیر بررسی کودتا را از هنگامه بسته شدن مجلس پی می گیرد. همچنین اسناد جدید حاکی از وجود مجادله ای بی پایان درون حکومت *ایالات متحده*، حتی درون سیا، له و علیه کودتای نظامی است. مجادله مذکور در دوره ترومن³⁰ و خیلی پیشتر از ظهور حکومت آیزنهاور³¹ در گرفت. جستار آخر به کاوش در خصوص مرده ریگ کودتای 1953 می - پردازد، مخصوصاً شکاف گسترده ای که میان حافظه ایرانی ها، از یک سو، با فراموشی القاشده امریکایی - مخصوصاً از طریق اسناد رسمی - از سوی دیگر وجود داشت.

منابع جدید به نحو امیدبخشی پرسش هایی که مورخین ایران مدرن طرح کرده اند را توضیح خواهد داد: *ایالات متحده* در خصوص مجادله نفت تا کجا کارگزاری شریف بوده است؛ آیا مذاکرات توانست بحران نفت را رفع کند؛ آیا اتحاد امریکایی-بریتانیایی "توافق منصفانه ای" را به ایران پیشنهاد کردند؛ آیا حکومت ترومن و آیزنهاور در خصوص سیاست های خود نسبت به *ایران* تفاوت عمده ای داشتند؛ براندازی مصدق چه میزان به نیروهای خارجی و داخلی ربط داشت؛ مشکلات اقتصادی تا کجا در سقوط مصدق اهمیت داشتند؛ و اینکه آیا نسبت تنگاتنگی میان کودتای 1953 و انقلاب 1979 وجود دارد؟

پرسش های مذکور در سال های اخیر بیشتر پدیداری شده است چنانکه مورخان تجدیدنظرگرا در ایران، و به همان نسبت در امریکا و بریتانیا، مشترکاً علیه پاسخ های و پیش‌انگاره های سابق تاخته اند. به نحو طعنه آمیزی، مجلد جدید *روابط خارجی ایالات متحده (FRUS)* دقیقاً در همان زمان اظهار کرد که امریکایی ها با سه مفهوم جدید آشنا می شدند: "اخبار جعلی"، "دست های پشت پرده" و "سازش الکترونی". این مفاهیم در *امریکای اواخر 1950* متداول نبودند، اما اسناد حاکی از آن اند که *ایالات متحده*، در مشی خود نسبت به مصدق، به دلخواه جعبه ابزاری را بکار گرفته است که دقیقاً شامل همین سه ابزار است.

---

³⁰ Truman

³¹ Eisenhower